

Sipos Soma Mihály:

Égi jelek és földi valóság: Az Ulysses helye Seiber Mátyás életművében¹

Évfordulók nyomában járunk ma itt valamennyien, ez ad nekem is megtisztelő alkalmat, hogy Seiber Mátyásról, erről a világot járt, sokoldalú művésztől beszéljek. Néhány adat: Seiber 110 éve született Budapesten, 90 éve végzett Kodály zeneszerzés osztályában, 80 éve telepedett le Nagy-Britanniában – amely végül választott hazája lett –, és 55 éve halt meg Dél-Afrikában. Ezek után talán nem meglepő, hogy Seibert érdekelte James Joyce mára már széles körben elismert és hatalmas rajongótáborral bíró irodalmi alkotása, az *Ulysses*, amelynek közismert előképe az Odüsszeusz kalandozásait bemutató ókori eposz. Odüsszeuszhoz hasonlóan Seiber is utazott hajón (az 1920-as években egy Észak- és Dél-Amerika között közlekedő hajó zenekarához csatlakozott) és sajnos, neki is meg kellett küzdenie a szküllyakkal és karübdiszekkel, amikor származása miatt² 1933-ban elbocsátották Frankfurtból. Joyce Odüsszeuszára, Leopold Bloomra is hasonlított, ő is kelet-európai zsidó bevándorló volt, akit az angolok nem igazán ismertek el angolnak, ahogy az írek sem fogadják el a regényben írnek (bár Bloom ráadásul már Írországból született).

Seiber a különböző stílusok között is nagy utat tett meg. Nem viseltetett előítélettel egyetlen stílus iránt sem, ha azt művészi színvonalon művelték. Kodály-növendékként magyar népdalokat is gyűjtött, és korai stílusára hatott a pentatónia. A már említett hajózenekar csellista tagjaként megismerkedett a jazzel, amely annyira magával ragadta, hogy egy ideig hivatásának is választotta a jazz oktatását. Tette mindezt a weimari köztársaság idején Frankfurtban, ahol a Bernhard Sekles által vezetett, dr. Hoch-féle Zenekonzervatóriumban a jazz-képzés vezetője lett. Tudtommal ez volt a világon az első akadémiai program, ahol jazzt oktattak. Annak ellenére, hogy ez volt a rendes polgári állása, jazz-kompozícióit G. S. Mathis álnéven publikálta.

2. vonósnégyesében – amelyet még Angliába költözése előtt fejez be – a modern zenei elemeket a jazzel is ötvözi, ennek jellegzetes példája a *Scherzo alla Blues* tétel. Seiber állítása szerint ebben a vonósnégyesben használja a legkövetkezetesebben a dodekafón technikát.³ Angliába kerülve még inkább kitágult zenei látóköre: rádiós műsorokhoz, majd

¹ Elhangzott 2015. június 10-én, a 20–21. Századi Magyar Zenei Archívum és Kutatócsoport Zenetudományi Intézetben megtartott *Évfordulók nyomában 2015* konferenciáján, a

² Az életrajzi adatokat lásd a Grove online lexikon (www.oxfordmusiconline.com) Seiber szócikkében. (Utolsó megtekintés dátuma: 2015. július 21.)

³ A dodekafón sort ld. Florian Scheduling: *Mátyás Seiber: Composition in Exile*, PhD disszertáció, Royal Holloway, University of London, 2008, p. 180 és Hans Keller: 'Mátyás Seiber', *The Musical Times*, vol. 96, no. 1353, November 1955, p. 581

dokumentumfilmekhez készített zenéket, de John Halas és Joy Batchelor rajzfilmjeihez is. Ezek közül kiemelkedik George Orwell Állatfarmjának rajzfilmes adaptációja. 1942-ben Michael Tippett meghívására a londoni Morley College tanára lesz, növendékei között találjuk az alábbi szerzőket: Hugh Wood,⁴ Peter Racine Fricker,⁵ Don Banks.⁶ Kórust is vezet (amelynek neve: The Dorian Singers), valamint Seiber az 1950-es években a popzene műfajába is belekóstolt By the Fountains of Rome című dalával.

De hol helyezkedik el ebben a sokoldalú életműben a többek által Seiber főművének tartott Ulysses? Centrális helyen, mind zenei stílus, mind szövegválasztás szempontjából. Bár Seiber írt több hosszabb-rövidebb kórusművet és különböző hangszeres műveket, de ilyen nagy lélegzetű, nagy előadói apparátusra (szólista–kórus–zenekarra) írt művet nem.

A mű öt tételes: I. (The Heaventree), II. (Meditations of Evolution increasingly vaster...) III. Obverse meditations of involution..., IV. (Nocturne – Intermezzo) *Homage à Schoenberg, V. (Epilogue). 1949. május 27-i, londoni premierje után több nyugat-európai országban is bemutatták, 1951-ben a német Südwestfunk rádió is műsorra tűzte.⁷ Azonban hamarosan eltűnt a koncertprogramokról, felvételen egészen mostanáig, azaz 2015-ig nem jelent meg, és a kotta is elérhetetlen volt, a Schott kiadó csak néhány éve vállalkozott a partitúra kölcsönnyagként való újranyomtatására.⁸ Visszatérve a premierre: a Morley College kórusát és a Kalmar Orchestra nevű együttest Walter Goehr vezényelte, a tenor szólista Richard Lewis volt.⁹

Mielőtt a zenére térnék, szót kell ejtenem a szövegválasztásról. Seiber a vaskos könyvből kiválasztotta azt a szakaszt, ami számára a legkedvesebb volt: az úgynevezett Ithaca-fejezet egy részét. Leopold Bloom és Stephen Dedalus kémleli az éjszakai égen a csillagokat, majd a makrokozmoszról a mikrokozmoszra irányítják figyelmüket, különböző apró földi lényekről esik szó, baktériumokról, bacilusokról stb. Végül ismét a csillagokra terelődik a figyelem, és azzal a paradoxonnal szembesülnek, hogy a csillagok többségének fénye, mire elér a Földre, a jelen szemlélőinek már csak a csillagok múltját tudja megcsillantani. Egy kis képzavarral élve Bloom és Dedalus Az eltűnt idő nyomában járnak. A fentebb említett okok miatt (tudniillik a

⁴ Hugh Wood (Parbold, 1932. június 27.) angol zeneszerző. (Grove Online lexikon: www.oxfordmusiconline.com, utolsó megtekintés dátuma: 2015. július 23.)

⁵ Peter Racine Fricker (London, 1920. szeptember 5. – Santa Barbara, CA, 1990. február 1.) angol zeneszerző. (Grove Online lexikon: www.oxfordmusiconline.com, utolsó megtekintés dátuma: 2015. július 23.)

⁶ Don Banks (South Melbourne, 1923. október 25. – Sydney, 1980. október 5.) ausztrál zeneszerző. (Grove Online lexikon: www.oxfordmusiconline.com, utolsó megtekintés dátuma: 2015. július 23.)

⁷ Scheduling 2008, p. 173

⁸ A kottát kiadta Schott & Co. Ltd., London, © 1948

⁹ Scheduling 2008, p. 98

darab sokáig sem felvételről, sem kottából nem volt megismerhető) szeretném röviden bemutatni a zenei eszközöket, valamint néhány részletet megmutatni a műből.

Az első tétel kezdése a mélyvonósokon – csellón és bőgőn – szólal meg, mély regiszterben. Az első három hang (E-Asz-G) az egész tételre jellemző lesz. Két ütem múlva a brácsa és az első cselló lép be háromhangos motívumunk tükörfordításával, kicsit később csatlakoznak a fafúvósok (fagott, klarinét) és a két kürt. A tenorszólót – mely kiváló angol prozódiai érzékről árulkodik – egy harsonákon megszólaló, sötét moll-hármashangzat vezeti fel. David Atherton vezényli a London Symphony Orchestrát és a BBC kórusát a BBC 1972-es archív felvételén. A tenorszólót Alexander Young éneкли.¹⁰

1. zenei bejátszás

Nem sokkal ezután a kórus belépése arra a pillanatra van időzítve, amikor a tétel címét is adó „the Heaventree of stars”, azaz „csillagok mennyei fája” szöveg következik. A zenekari szólamok a kezdeti mélység után a magasságba jutnak, a szólóhegedűk (kettő is van) hangjai egészen éteri magasságokba hatolnak. Egy idő után a kórus „a” hangzóra vált, a zenei anyag szekvenciálisan egyre intenzívebbé válik, fortéig fokozódik, hogy aztán mintegy varázsütésre a gazdag harmóniák után egy kristálytisza érzetet keltő kvinten hirtelen ismét pianóba térjen vissza. Véleményem szerint ez a szakasz az egész darab egyik leginkább magával ragadó része, nem véletlen, hogy az utolsó tételben egy variált változata visszatér. Következzen tehát a kórus megjelenése az első tételből.

2. zenei bejátszás

A második, harmadik, illetve ötödik tételből sajnos időhiány miatt nem tudok jelen előadásomban zenét mutatni. A zenei eszközökről röviden: a második és harmadik tétel bevezetői rokonai egymásnak, az egyik az alapforma, a másik variált inverz. Ezt a tételek címe is sugallja: ’meditations’, valamint ’obverse meditations’. A második tétel java része passacaglia basszusra épül, mely a purcellli hagyományokat eleveníti fel, a basszus fölé pedig a legváltozatosabb variációk épülnek. A harmadik tétel nevezhető csak egyedül szeriálisnak a tételek közül, jól követhető a dodekafón sor. Az utolsó tétellel kapcsolatban már említettem, hogy az első tételből térnek vissza zenei anyagok, ezért a negyedik, rejtelmesen *Hommage à*

¹⁰ Lyrita SRCD 348, ©2015

*Schoenberg*nek is hívott tételre térek. A Seiber-tanítvány Hugh Wood által jegyzett CD-fülszöveg megnevezi az ihletésül szolgáló Schönberg-művet: az op. 19-es hat kis zongoradarab 6. darabját. Ennek a jellegzetes akkordjait idézi Seiber. Mielőtt a két részlet elhangozna egymás után, felolvassák magából a librettóból, amely a nap- és holdfogyatkozások olykor ijesztő kísérőjelenségeiről szól: „a szél lecsendesedése, az árnyék eltolódása, szárnyas teremtmények hallgatagsága, éjjeli vagy alkonyi állatok megjelenése, alvilági fény megmaradása, a szárazföldi vizek elsötétedése, emberi lények sápadtsága.”¹¹

3. zenei bejátszás: Schoenberg: op. 19, no 6.

4. zenei bejátszás: Nocturne

Előadásom végére tartogattam egy összefoglaló listát, amelyet Seiber különböző korszakaiból származó műveiből állítottam össze, és amelynek segítségével kívánom az *Ulysses*t kontextusba helyezni.¹²

1924 Missa brevis (rev. 1950)

1924 1. vonósnégyes

1929 Jazzollette

1930 Drei Schweinekarbonaden

1935 2. vonósnégyes

1947 Ulysses

1952 To Poetry (dalciklus)

1954 Animal Farm (rajzfilmzene)

1956 Tre pezzi (csellóra és zenekarra)

1957 Three Fragments From „A Portrait of the Artist as a Young Man”

A teljes *œuvre* ennél természetesen jóval terjedelmesebb, itt olyan műveket soroltam fel, amelyeket meg tudtam hallgatni, vagy kottáját meg tudtam szerezni – kivételt képez a

¹¹ James Joyce: *Ulysses*. fordította Szenkuthy Miklós fordításának felhasználásával a magyar James Joyce Műhely: Gula Marianna, Kappanyos András, Kiss Gábor Zoltán, Szolláth Dávid, Európa Kiadó Budapest, 2012, p. 599. Az eredeti szöveg így hangzik: [...] abatement of wind, transit of shadow, taciturnity of winged creatures, emergence of nocturnal or crepuscular animals, persistence of infernal light, obscurity of terrestrial waters, pallor of human beings. [James Joyce: Ulysses \(The Project Gutenberg EBook of Ulysses\)](#). Utolsó megtekintés dátuma, 2015. július 24.)

¹² Az adatok forrása Florian Scheduling disszertációja: *Mátyás Seiber: Composition in Exile*.

Jazzolette, melyet csak azért vettem a listába, mert az Seiber frankfurti működésének korai, de jellegzetes alkotása.

A *Missa brevis* gregorián dallamra építő mű, mely egyszerűségével magával ragadó. Az *I. vonósnégyesen* még erősen lehet Kodály hatását érezni, a pentatónia a hangzás meghatározó eleme, de kifejezetten üdítő darab, mely a szerző életkorát figyelembe véve tiszteletet ébreszt. A dr. Hoch-féle zenekonzervatóriumi évekből szeretném kiemelni a *Drei Schweinekarbonadent*, amely három férfiszólamra írt jazz darab. Seiber kiváló humorérzékének ékes példája ez, a megzenésítés alapjául szolgáló vers a nonszensz kategóriába tartozik: két karbonádli (a disznó egy része, mint rokonai a tarja és a csülök) visszamegy a hentesboltba és azt vágja a mit sem sejtő hentes fejéhez, hogy: „meneh, tekel, upharsin”,¹³ azaz megméretettél és könnyűnek találtattál.

Ez a fajta abszurd humor Joyce Ulyssesének is meghatározó eleme, a Seiber által választott szöveg például egy katekizmusparódia, mégis Seiber Ulyssese teljesen mentes a humortól, mert a szöveg bámulatos költőiségét kihasználva sokkal inkább filozófiai mélységeket tár fel, egyfajta 'consolatio philosophiae'-ig magasztosul.

¹³ Teljes szövege: Es waren zwei Schweinekarbonaden,/ die kehrten zurück in ihren Fleischerladen,/ und sagten so ganz von oben hin:/ Meneh, tekel, upharsin. Forrás: Somm Recordings, SOMMCD 0105, © 2011, kísérfűzet